
KISEBBSÉGEK KULTÚRÁJA

„Igen, de aki olyan szépen énekel, nem kellene, hogy meghajjon soha.”

Gergely Zoltán: Mezőségi karácsonyok, kántálóénekek és köszöntők. = Korunk, 2015. 12. sz. 9–30. p.

Magyar kutatók a mezőségi karácsonyi szokásokkal csak a 20. század közepén kezdtek foglalkozni. A kommunista ideológia erőszakos ateizmusa egyáltalán nem kedvezett a keresztény vallásos szövegek és szokások gyűjtésének.

Gergely Zoltán tanulmányában azt a pillanatot éri tetten, a 2010-es évek körül, amikor az énekeket az idősek még tudják, de a szokást, a karácsonyi kántálást már nem gyakorolják,

„...az öregek má lehagyodtak. S akkor nincs aki folytassa.”

A jelentős előzmények – Vass Erzsébet 1938-as közleménye; Orosz Endre 1930-as évekbeli terepkutatásai; Makkai Endre és Nagy Ödön Erdély református vidékein történt gyűjtésének eredményeit bemutató hét kötet 1939-ben; Faragó József 1947-ben közölt pusztakamarási kántálást és betlehemezést, a korábban nem alkalmazott forgatókönyvszerű módszerrel feldolgozó monográfiája; Lajtha László szépkenyerű-szentmártoni passióének közlése 1947-ben; Kallós Zoltán által gyűjtött archaikus kántálóénekek; Jagamas János, Faragó József és Szanik Ilona 1950–1960 és 1970–1980 közötti jelentős gyűjtései – számbavétele után a szerző a múltfélben lévő magyarszováti szokásokról ír.

Az idős adatközlő asszonyok elbeszéléséből kiderül: az utcabeli gyermekek karácsony szombatján, kora délután indultak el kántálni. A kicsik a Mennyből az angyal-t énekelték, majd az ének végén köszöntőt mondtak, amiért kemencében sült perecet, almát, kekszet, cukrot, diót – „kinek mije vót”, azt – kaptak. Később, amikor már konfirmáltak, nehezebb, „kicsit

hosszabb, emberesebb” kántát énekeltek (Betlehem kis falucskábo), amelyet szüleiktől vagy a nagyobbaktól tanultak. A nagyobbacska lányokhoz a fiúk is csatlakoztak „még táncolva is mentünk, a házaknál még elénekelünk egy-egy világi éneket is, benn. Benn a szobábo. Az utcán szégyen volt ha énekel karácsony estéjén az ember világi éneket.”

Nemcsak a gyerekek jártak kántálni, a felnőttek is megköszöntöttek egymást. Ha valaki nem ment, azzal a férfiak csúfságot tettek: feldőntötték a vetett ágát, „hogya legyen mit dolgozzék reggel”. A felnőttek énekei az Űristennek szent Fiát; a Mikor Szűz Mária földön járt; Csodapásztorok kezdetű énekek voltak. „Nem is tudják má majdnem a faluba eztet” – mondja az egyik adatközlő a Csodapásztorokra, amit ő is az édesapjától tanult, aki karácsony közeledésekor, munka közben „mindig eztet dúdolta, nekünk is kántálta, hogya tanujuk meg, is azóta mindig megtartattam.” Hatvan év fölött már nem jártak kántálni, a fiatalok elmentek Kolozsvárra, csak az öregek maradtak, s akkor nincs aki folytassa. Bár vannak még, akik járnak, mikor új pap érkezett a faluba „hányan felkántálták, öregek a tiszteletesurt”.

A tanulmány 12 kántálóének (a szerző 2007–2013 közötti gyűjtése) szövegének és kottájának, valamint 11 köszöntővers szövegközlésével zárul.

Cholnoky Olga

„Kőmíves Kelemen” eredete

Obrusánszky Borbála: Az építőáldozat belső-ázsiai gyökerei. = Székelyföld, 19. évf. 2015. 6. sz. 99–114. p.

A falba építés vagy az építőáldozat motívuma számtalan változatban ismert az eurázsiai népek folklórában. A tanulmány a szerző belső-ázsiai térségben végzett gyűjtését mutatja be.

Az építőáldozat ősi rituáléjának céljáról megoszlanak a vélemények. A néprajzosok egy része szerint az emberérettel ki akarták engesztelni az isteneket vagy szellemeket, hogya megfékezzék, vagy megelőzzék a rájuk zúduló természeti csapásokat, betegségeket, járványokat. Szinte

az egész világ folklórirodalmában olvashatók olyan történetek, amelyekben emberáldozattal igyekeznek megnyerni az égiek jóindulatát. A magyar népmesékben élő, forrást vagy kutat őrző sárkány is ilyen, akinek minden évben egy fiatal leányt kell felajánlani.

A 19. század második felétől a néprajzi gyűjtések szaporodásával a rítus céljait kutató elméletek is finomodtak. Solymossy Sándor *Ethnographiában* (1923–24) közölt tanulmányában a helyi szellemek bosszújának tekinti a gyakorta összeomló hegyoromra rakott várfalakat, tornyokat, hidakat, akik a jogtalan zavarásért így vesznek elégtételt maguknak. A nekik bemutatott áldozat tehát engesztelőáldozat. Ez a szemlélet nagyon közel áll az eurázsiai sztyeppei népek ősi, természeti hiedelemvilágához, a táltos- vagy sámánhíthez, ahol még most is étel- és italáldozattal kedveskednek a helyi, úgynevezett gazdaszellemeknek. Régen a szent helyeken – a 17. századi, a buddhizmus államvallássá tételekor történt betiltásig – véres áldozatokat végeztek. A néprajzkutatók közül sokan úgy vélik, hogy az emberáldozatok a Kr. e. 1. évezredet követően fokozatosan tűntek el, és helyüket a jelképes áldozatok váltották fel. A véres szokás emléke azonban a folklórban megmaradt. A hazai gyűjtésekből is kiderül, hogy nemcsak építkezések során, hanem az újonnan épült házak birtokbavétele előtt is állatáldozat tetemét építették a küszöb alá. Az elmúlt néhány évtizedben nemcsak a Kárpát-medencei magyarság körében jegyezték le ilyen babonákat, hanem távoli, belső-ázsiai történetek is előkerültek.

Kőműves Kelemen balladáját Kriza János közölte a *Vadrózsák* című népköltési gyűjteményében, 1854-ben. Erre reagálva közöltek – évtizedekkel később – román, majd a Balkán területekről is horvát, szerb, görög variánsokat. A legtöbben úgy vélték, hogy az építőáldozat motívuma Európa déli részén alakult ki, onnan terjedt el északra, úgy érte el a Duna–Száva közét, majd a Kárpát-medencét. A 20. század elején úgy vélték, hogy az építőáldozat a görög kultúrában gyökerezik, és ez sugárzott ki a dél-európai térségekre, majd északra is eljutott. Ez az álláspont azonban nem vette figyelembe az Európán kívüli gyűjtéseket.

A motívumkutatás azonban az 1950-es években gyökeres fordulatot vett, amikor Istvánovits Márton Tbilisziben tanult, és megismerkedett M. J. Csikovani népköltészeti gyűjtéseivel, ahol szerepelt az épí-

tőáldozat is. Léteztek korábbi grúzai falba építési történetek is a 19. század második felében, de ezeket az európai kutatók figyelmen kívül hagyták. Istvánovits hatására Vargyas Lajos újra elemezte az európai és a kaukázusi történeteket, és megállapította, hogy a legtöbb egyezés a grúz és magyar motívum között áll fenn, illetve, hogy Európában a magyar a legrégebbi. Vargyas két közvetett kapcsolatot fogalmazott meg, mint lehetséges utat arra, hogy a grúz folklórelem hogyan kerülhetett a magyarba. Mivel Vargyas egyik elmélete sem igazolható történelmi szempontból, a szerző feltételezett magyarázata szerint a magyarok és a grúzok ősei közvetlenül találkoztak a Darial-hágónál, a híres grúz hadiúton. A szerző egyik érve a *Gesta Hungarorum* leírása: Hunor és Magor a csodaszarvast űzve átkeltek egy átjárón, amit Thúry József a Darial-hágóval azonosított, valamint a *Képes Krónika* egyik miniatúrája, amelyik nem ingoványos részen való átkelést, hanem hegyvidéken történt átkelést örökít meg. Másik bizonyító érve az az 1475-ös katalán térkép, amelyen látható a Kaukázus, benne Grúzia, a térképen magyarázatként pedig olvasható „Grúzia a régi Magyarország.” Mindezek a két nép, a grúz és a magyar közti közvetlen kapcsolatra utalnak. Innen a Vargyas Lajos által kimutatott legnagyobb egyezés a grúz és a magyar építőáldozat motívum között.

Vargyas Lajos 1959-es, szándékosan nem lezárt tanulmányát folytatva kimutatható, hogy az európai szövegekben általában nőket áldoznak fel, míg a keletiekben férfiakat. A Brit-szigeteken azonban él egy korai falba építési történet az Artúr-mondakörben szereplő Merlin varázslóról, akit gyermekkorában meg akartak ölni, mert a közeli várépítők úgy gondolták, hogy nem földi eredetű ember csontjaival erősíthetik meg a készülő vár falát. A fiúáldozat keleti eredetre utal. A kutatók korábban az egész Artúr-mondakört kelta eredetűnek tartották. A Littleton–Malcor szerzőpáros (2005) állítása szerint azonban a mondakör a szármatóktól származik. Ezeket a keleti lovasokat a 3. század végén – Marcus Aurelius császár idejében – a Kaukázus előteréből vagy a Kárpát-medencéből telepítették át Britannia római provinciába.

Eddigi vizsgálat alapján a Brit-szigetek az egyik legnyugatabbi partja az építőáldozat elterjedésének. A legkeletibb viszont tízezer kilométerre keletre, a Sárga-tenger partján, és a Shanhaiguan városon végig-

húzódó kínai nagy falhoz kapcsolódik, amelyet a Kr. e. 3. században kezdtek el építeni, és a munka közben meghalt emberek csontjait a falba temették, hogy az elhunytak szellemét (védelmezőül) odakössék.

Kínában a Shang-kortól (Kr. e. 8–11. század) ismertek írásos adatok arról, hogy éltek különböző rituálék falak, épületek, gátak építése vagy felszentelése során. Nem derült fény azonban arra, hogy ezek a hagyományok a han-kínaiaktól származnak-e, vagy a sztyepei gyökerű Xia-dinasztia öröksége. Az sem ismert, hogy az említett rituálék pontosan hol történtek. Ez azért lényeges, mert a modern Kína északi és egyes középső területein az ókorban nem han-kínaiak, hanem lovas sztyepei népek éltek. Mivel lovas sztyepei népek által uralt területeken ismertek ezek a történetek, nagyon valószínű, hogy a gyökerek is a lovas népek között kereshetők.

A szerző 2013-ban, a helyszínen járva megpróbált az északi mongol népek folklórában építőáldozat emlékeire bukkanni. Mongólia északi részén 1999-ben egy mongol-japán ásatás során a régészek feltártak egy késő bronzkori áldozati központot, amelyet a szarvasos kövek kultúrájához soroltak be, és a Kr. e. 2. évezred végére kelteztek. A szentély oszlopait Nap felé futó szarvasok díszítették, és mindegyik tövében, az alapokban állatcsontokat helyeztek el. Elképzelhető, hogy ez az áldozati eljárás az építőáldozat egyik korai előfordulása. Nagyon hasonló ez a szokás a magyar néprajzi anyagokban leírtakhoz, ahol a ház küszöbje alá helyeztek áldozati állatcsontokat, melyek a ház lakóit védelmezték az ártó szellemektől. Kína, Belső-Mongólia autonóm tartományainak keleti felében ma is különleges rituáléval építik fel a helyszellemeknek a természetben állított oltárokat, az obókat. A kőhalom alá villámsújtásban meghalt emberek holttestét helyezik, mert hitük szerint az égiek által halálra sújtott ember nem kerülhet más helyre.

Bár az építőáldozat kialakulásáról és elterjedéséről megoszlanak a kutatói vélemények, a szerző úgy véli, hogy bizonyos történeti forrásokban meglévő adatok alapján a motívum meglétének mérföldkövei kijelölhetők. Kínai források alapján már a bronzkorban megvoltak bizonyos elemek, a Kr. u. 5. században is ismerték ezt az ősi áldozati módot, és az emlékét máig ismerik. A kaukázusi és kelet-európai előfordulásokról sajnos nem állnak rendelkezésre lejegyzett adatok.

Nehéz behatárolni, hogy mely civilizációhoz köthető a motívum. Itt a történeti-néprajzi kutatás során figyelemmel kellene követni a népek mozgását és a birodalmi területek határmódosulását. Ha hasonlóan ahhoz, ahogy a modern Kína területén előforduló motívummegjelenéseket vizsgálva a sztyeppei lovas népek jelenlétére lehet következtetni, vizsgálnánk az európai példák gyökereit, nagyon valószínű, hogy az építőáldozat csak olyan területeken lenne kimutatható, amelyet régen sztyeppei lovas műveltséghez tartozó népek laktak. Bár nem zárható ki annak a lehetősége, hogy valaha az egész világon ismert volt az építőáldozat, az mindenesetre bizonyos, hogy ezt a különös szellemi örökséget a sztyeppei civilizációhoz tartozó népek örökítették az utókorra.

Az eurázsiai pusztai övezetben meglévő közös folklórkincs léte arra hívja fel a figyelmet, hogy vajon más magyar, illetve kelet-európai motívumok honnan származhatnak, erre azért érdemes odafigyelni, mert az ókortól a kora újkorig az eurázsiai sztyeppei térség a mai Kína északi vidékeitől egészen a Kárpát-medence nyugati határáig húzódhatott, és ez a térség akkortájt egyetlen egységes civilizációs területnek számított. Éppen ezért érdemes egy-egy tipikus magyar motívum rokonát nemcsak a szomszédos népek között vizsgálni, hanem érdemes végigkövetni az egész területen: a Kaukázustól egészen a Sárga-tengerig.

Cholnoky Olga